

NIZOMIY IJODI TALQINIGA DOIR

QURDOSH Qahramonov,

Nizomiy nomidagi TDPU professori

Annotatsiya: *Maqolada so‘nggi yillar o‘zbek adabiyotshunosligida buyuk ozar shoiri va mutafakkiri Nizomiy Ganjaviy ijodini o‘rganishga qilingan e’tibor, Nizomiy Ganjaviy asarlarining so‘nggi davrlarda qilingan tarjimai, yutuqlari, ba’zi bir yo‘l qo‘yilgan kamchililar haqidagi olimlarimizning qarashlari tahlil qilindi.*

Kalit so‘zlar: *Nizomiy Ganjaviy, Xamsa, adabiyotshunos, tarjima, shoir, adabiyot, davr*

О ТОЛКОВАНИИ ТВОРЧЕСТВА НИЗАМИ

Курдош Кахраманов,

Профессор ТГПУ им. Низами

Аннотация: *В статье проанализировано внимание, уделяемое изучению творчества великого азербайджанского поэта и мыслителя Низами Гянджеви в узбекской литературоведении последних лет, взгляды наших ученых на переводы произведений Низами Гянджеви, сделанные в последние годы, достижения, некоторые допущенные недостатки.*

Ключевые слова: *Низами Гянджеви, хамса, литературовед, переводчик, поэт, литература, период*

ON THE INTERPRETATION OF THE WORK OF NIZAMI

Qurdoosh Qahramanov,

Professor of TSPU named after Nizami

Annotation: *the article analyzed the attention to the study of the work of Nizami Ganjavi, the great Azeri poet and thinker Nizami Ganjavi in Uzbek literary studies of recent years, the translation of Nizami Ganjavi's works in recent times, achievements, the views of our scientists about some of the allowed kamchilis.*

Keywords: *Nizami Ganjavi, Khamsa, literary critic, translation, poet, Literature, period.*

So‘nggi yillarda O‘zbekiston va Ozarbayjon xalqlari o‘rtasida asrlar davomida shakllangan do‘stlik rishtalari yangi bosqichga ko‘tarildi. O‘zbekistonning Turkiy tilli davlatlar hamkorlik Kengashiga a‘zo bo‘lishi yangi bosqich uchun asos vazifasini

o‘tadi. Xalqlarimiz o‘rtasidagi har tomonlama hamkorlik adabiyot ilmida ham o‘z ifolasini topmoqda. Xususan, so‘nggi davr adabiyotshunosligida Sharqning ikki daho shoiri – Nizomiy Ganjaviy va Alisher Navoiy ijodini qiyosiy o‘rganishga katta e‘tibor berila boshladi. Shu jihatdan adabiyotshunos olimlar Sh.Sirojiddinov va G.Ashurovalar qalamiga mansub “Nizomiy Ganjaviy va Alisher Navoiy ijodida turkona tafakkur va g‘oyaviy-badiiy asos” nomli 2022-yilda chop etilgan monografiyasi xarakterlidir.

Ushbu kitob keyingi yillarda buyuk ozar shoiri va mutafakkiri Nizomiy Ganjaviy va hazrat Alisher Navoiy poetik olamiga xos bo‘lgan mushtarakliklar, ustoz-shogirdik maqomining yuksak darajadagi ijod qirralarini yoritishga qaratilgan, yozilish uslubiga ko‘ra o‘ziga xos ifoda tarziga ega tadqiqotlardan biridir. Mazkur tadqiqot bir qator jihatlari bilan qimmatlidir. Eng avvalo Nizomiy va Navoiy ijodi, ular yaratgan bebaho durdonalar nafaqat turkiy xalqlar adabiyotida, balki jahon madaniyati xazinasidan munosib o‘rin olgan durdonalar ekani asoslangan.

Ikkinchidan, kitobda Nizomiy asarlarining, eng avvalo shoir asos solgan “Xamsa” dostonlarnining turkiy (o‘zbek) tiliga turli davrlarda amalga oshirilgan tarjimalari haqida ma‘lumotlar beriladi. Chunonchi, Nizomiy yaratgan “Xamsa” turkiy xalqlar orasida nihoyatda mashhur bo‘lgani, uning “Xisrav va Shirin” dostoni dastlab XIV asrdayoq Qutb Xorazmiy tomonidan amalga oshirilgani, “Maxzon ul-asror” dostoni esa XV asrda Haydar Xorazmiy tomonidan tarjima qilingani xususida ma‘lumotlar beriladi. Kitobda Nizomiy asarlarining o‘zbek tiliga qilingan tarjimalari tarixi keng ko‘lamda yoritilgan. Bu ma‘lumotlar kitobxonga Nizomiy asarlari tarjimalari tarixi haqida muayyan tasavvur hosil qilishi bilan ahamiyatli.

Tadqiqotchilar xamsachilik ana’anasi haqida ham fikr yuritib, uning xarakterli xususiyatlarini yoritishga e‘tibor qaratishadi. Jumladan, an’ana asosida yozilajak dostonlar “Xamsa”ning janr xususiyatlari, mavzu ko‘lamiga yaqin bo‘lishi, ayni paytda Nizomiy “Xamsa”sining takrori bo‘lmay, originallik kasb etishi lozim bo‘ladi.

“An’anaga ko‘ra “Xamsa”dagi birinchi dostonning asosini falsafiy-axloqiy masalalar tashkil etgan. Ikkinchi-uchinchi dostonlar sevgi voqealari orqali aks ettirilgan, ijtimoiy-ma’naviy masalalarni yorituvchi mavzu asosida uyushgan. To‘rtinchi doston sarguzashtlar bo‘lib, unda adolatli shoh masalasi ko‘ratilgan. So‘nggi doston avvalgilariga xulosa, umumlashmasi bo‘lib, unda ijodkorning ma’naviy-axloqiy, ijtimoiy-siyosiy, falsafiy qarashlari aks etgan”.(O‘sha manba, 25 bet).

Mualliflar yozishicha, tarixda turli badiiy saviyadagi 50 dan ortiq “Xamsa” yaratilgan bo‘lsa-da, ularning ko‘pchiligi yetib kelmaganligi bois asar muallifi va badiiy ko‘lami haqida fikrlash mushkul. Shuningdek, “Xamsa”ning bitta dostoniga

javob yozish an’anasi ham shakllanib bo‘lib, “Layli va Majnun”ga javob tariqasida bitilgan Fuzuliy asari tilga olinadi.

Monografiyada o‘zbek adabiyotshunosligida Nizomiy ijodini o‘rganish masalalari ham yoritilgan bo‘lib, mumtoz adabiyotda Qutb Xorazmiydan boshlab Alisher Navoiy, Bobur va boshqa ko‘plab ijodkorlarning fikrlari mavjudligi haqida so‘z yuritiladi. Ular nafaqat Nizomiy asarlarini tarjima qilgan yoki an’nasini davom ettirishgan, balki uning poetik mahoratini ham yuksak qadrlashgan. Jumladan, Navoiy o‘zining “Xamsa”sining debochasida Nizomiyga alohida boblar bag‘ishlaydi, devonida uning nomi tilga olinadi. pir darajasida e’zozlab Shayx maqomida ulug‘laydi. Davlatshoh Samarqandiy ham “Tazkirat ul-shuaro” asarida alohida bob bag‘ishlaydi, ta’rif tavsiflaydi. Keyingi asrlarda Nishotiy, Ogahiy, Shoh Hijron va boshqalarning Nizomiyga bag‘ishlangan qarashlari haqida ham ma’lumotlar yoritiladi. Shoirning ittifoq miqyosida o‘tkazilishi rejalashtirilgan 800-yillik yubileyi ikkinchi jahon urushi tufayli 1947-yilda o‘tkaziladi. Shu munasabat bilan kitobda M.Shayxzoda so‘zboshi yozgan “Guldasta” to‘plami va V.Zohidov risolasi haqida ma’lumotlar beriladi. Monografiyada saksoninchi va undan keyingi yillarida Sh.Shomuhamedov, F.Sulaymonova, N.Mallayev, A.Qayumov, M.Muhiddinov, H.Homidiy va boshqalarning shoir haqidagi kuzatishlariga munosabat bildiriladi, tadqiq va talqin etiladi. Albatta bir maqola doirasida monografiya haqida to‘liq fikr yuritish qiyin. U alohida tadqiqotlarni taqoza etadi. Ta’kidlash joizki ushbu tadqiqot so‘nggi yillar o‘zbek adabiyotshunosligida Nizomiy va Navoiy ijodini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlarni umumlashtirishi bilan xarakterlidir. Mazkur monografiya taqdimotining Ozarbayjonda ham o‘tkazilishi fikrimiz dalilidir.

Biz quyida Nizomiy Ganjaviy hayoti va ijodini yoritishga bag‘ishlangan ayrim ma’qolalarga ham e’tiboringizni jalb etamiz.

Adabiyotshunos H.Homidiy o‘zining “Xamsachilik kashshofi” maqolasini Nizomiy Ganjaviy hayoti va ijodining ayrim qirralarini yoritishga bag‘ishlaydi. Maqolada Nizomiy tarjimai holiga muxtasar to‘xtalgach, uning yigitlik chog‘idayoq ijod bilan shug‘ullana boshlagani, shoir yaratgan qasida va faxriyalar, g‘azallar el orasida mashhur bo‘lganini qayd etar ekan, tarixchi Davlatshox Samarqandiy ma’lumotlariga tayanib yigirma ming misradan iborat devoni bo‘lganligini ta’kidlaydi.

Olim Nizomiyga haqiqiy shuhratni uning shoh asari – besh dostonidan iborat “Xamsa”si keltirgani haqida shunday yozadi.

“Nizomiyga olamshumul shuhrat keltirgan asar – “Xamsa”dir. Shoir xalq og‘zaki ijodi, qadimiy voqealar, yozma manbalardan ijodiy foydalanib, hayotning

dolzarb muammolarini aks ettiruvchi beshta doston yozdi va ular “Xamsa” nomi bilan kitobga jamlandi”.¹

Maqolada olim “Xamsa” dostonlarining qisqacha talqinlarini bayon etiladi, ularning g’oyasi, syujet yo’nalishi va obrazlar tizimi haqida o’ziga xos tarzda muxtasar sharxlar beriladi. Jumladan, “Mahzan ul-asror”ning ijtimoiy-falsafiy, axloqiy-ta’limiy xarakterda bo’lib, muqaddima va 20 maqolatdan tashkil topgani haqida ma’lumot beriladi. Bu maqolatlarda olam va odamning yaralishi, odamiylik, ezgulik g’oyalarining ustuvorligi haqida fikr yuritiladi. “Xisrav va Shirin” dostoni sarguzasht asar sifatida baholanib, dostonni yozishda xalq og’zaki ijodi, qadimgi voqealar hamda Firdavsiyning “Shohnoma”sidan ilhom olgani yoritiladi.

Maqolada “Xamsa”ning boshqa dostonlari haqida ham shu tariqa qisqacha ma’lumotlar beriladi. Olim dostonlardagi aksratiyat obrazlar birinchi marta badiiy asarda mukammal sayqal topganini yozar ekan, ularning keyinchalik Sharq dostonchiligida ana’anaviy obrazlarga aylanganini ta’kidlaydi.

“Bugina emas, Xusrav Dehlaviy, Hoju Kirmoniy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Ochilmurod Miriy kabi san’atkorlar uni yangi taraqqiyot cho’qqisiga ko’tardi”, deb yozadi bu haqda.

Umuman olganda ushbu maqola keng kitobxonlarga buyuk Nizomiy Ganjaviy haqida muxtasar ma’lumot berishga mo’ljallab yozilgan.

Taniqli adabiyotshunos olim va tarjimon E.Ochilov Nizomiy Ganjaviy she’rlarini tarjima qilish asnosida bir turkum maqolalar, so’zboshilar ham chop ettirdi. Jumladan, “Ko’ngil olamiga sayohat”, “Bulbulni mot aylagan shoir”, “Nizomiy “Xamsa”sining o’zbekcha tarjimalari”, “Nizomiyning shox asari” kabi maqolalarida shoir hayoti va ijodi, mavzu ko’lami, g’oyaviy-badiiy xususiyatlari tilga olinadi. “Ko’ngil olamiga sayohat” nomli maqolasida Nizomiy Ganjaviy hayoti va ijodi haqida keng ma’lumot beradi. Maqolada uning to’liq ismi Abumuhammad Ilyos ibn Yusuf ibn Zakiy Muayyad bo’lib, 1141-yili Ganja shahrida tug’ilgani, yoshlikdan ota-onadan yetim qolib tog’asi qo’lida tarbiyalangani qayd etilar ekan, uning turli ilmlarni o’zlashtirishga ishtiyoqmandligi, Qur’onni yod olishi, fiqh, tarix, jug’rofiya, falsafa, mantiq va adabdan ta’lim olib, ularning har birida ustod darajasiga yetishishi haqida fikr yuritiladi. Nizomiyning tabiiy fanlarni, jumladan tabobat va ilmu nujum (astronomiya)va matematikani mukammal bilishi, bundan tashqari qadimgi yunon falsafasi va adabiyoti, eroniy xalqlarning islomdan oldingi so’z san’ati, xalifalik davri ilmiy-adabiy asarlari, yahudiy va nasroniy xalqlar tarixi, Kavkaz xalqlarining o’tmishidan ham yetarlicha xabardar ekani haqida ma’lumotlar beriladi. Bundan tashqari uning Galen, Gippokrat, Zakariyo Roziy, Abu Ali ibn Sino

¹ X.Хамиджон. Кўҳна шарқ дарғалари. –Т.: 1999.-Б. 138.

kabi tib sohasi bilimdonlarining asarlaridan yaxshi xabardor bo’lgani bois tabiblik bilan ham shug’illanganiga e’tibor qaratiladi. Nizomiyning bu barcha ilmlardan xabardorligi uning ijodidagi o’z aksini topgan bo’lib, maqolada bundan murod SENni topish ekaniga oid qarashlari qo’yidagicha ifoda etiladi

*Har chi az daqiqahoi hujum
Ba yakoyak nuhuftahoi ulum
Xondamu har varaq, ki mejustam
Chun turo yoftam varaq shustam.*

Mazmuni: “Nujum ilmi va umuman barcha ilmlarni eng nozik nuqtalarigacha varaqma-varaq o’qib chiqar ekan, maqsadim ular vositasida Seni topish edi. Seni topgach, bu ilmlarning barchasidan qo’limni yuvdim”.²

Maqolada Nizomiy Ganjaviy ijodigi ham to’xtalib, uning nafaqat o’z yurtida balki butun Sharq xalqlari ma’naviy hayotida katta o’ringa ega bo’lgani yoritiladi. Maqolada qayd etilishicha, Nizomiy shaxsiyati, dunyoqarashi va ijtimoiy aqidalari davrga xos tarzda javonmardlik g’oyalari bilan oziqlandi va ijodida namoyon bo’ldi.

Olim Nizomiyning tarjimai holi haqida fikr yuritar ekan, uning butun umri Ganja shahrida o’tganini ta’kidlaydi. Bir safar Iroq sultoni Tug’rulshohning da’vatiga binoan Tabrizga tashrif buyurgani, biroq ikki-uch kundan ortiq turolmay yurtiga qaytib ketgani ma’lumot sifatida keltiriladi. Uning shaxsiy hayoti haqida muhim manbalardan yana biri Darband hokimi Boybars ibn Malik Muzaffarning 1169-yilda unga yuborilgan tuhfarlar qatorida Ofoq ismli bir kanizakni ham in’om etgani voqeasidir. Ofoq uning xonadonining cho’risi emas, balki umr yo’ldoshi, maslahatchisi, ilhomchisiga aylandi. Ofoq 1180-yili bevaqt vafot etadi. Undan Muhammad ismli o’g’il shoirga yodgorlik bo’lib qoladi. Shoir eng aziz kishisi bo’lgan bu ayol muhabbati va hurmatini bir umr xotirasida saqlab, “Xusrav va Shirin” dostonidagi Shirin timsolida uning yorqin siymosini abadiylashtiradi.³

E.Ochilov maqolada shoirni xamsachilik an’anasiga asos solgan alloma sifatida ta’riflar ekan, “Nizomiyning nomini jahonga mashhur qilgan uning besh dostonni o’z ichiga olgan “Xamsa”si bo’ldi. Bu dostonlar – “Maxzan ul-asror” (“Sirlar xazinasini”), “Xusrav va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Haft paykar” (“Yetti go’zal”) va “Iskandarnoma” (u “Sharafnoma” va “Iqbolnoma” nomli ikki qismdan tashkil topgan)dan iborat”, deb yozadi. Shuningdek, muallif maqolada shoir “Xamsa”ning Jomiy va Navoiy kabi allomalar tomonidan yuksak baholanganini ularning dil so’zlaridan iqtiboslar keltirish bilan mustahkamlaydi.

² Очиллов Э. Кўнгил оламига саёҳат// “Махзан ул-асрор”. Сўзбоши.–Т.: 2016 .-Б. 3.

³ Очиллов Э. Кўнгил оламига саёҳат// “Махзан ул-асрор”. Сўзбоши.–Т.: 2016 .-Б. 5.

Olim shoirning poetik qudratiga yuksak baho beradi. Ular faqat badiiy jihatdangina mukammal bo‘libgina qolmay, zamonasining yuksak bilimdoni sifatida mutafakkir olim va hayotda katta tajribaga ega bo‘lgan donishmand inson sifatida teran va purhikmat g‘oyalarni aks ettirganini ta’kidlaydi. Bunga misol tariqasida o‘zi tarjima qilgan quyidagi bir ruboyisini misol tariqasida keltiradi;

*Bil, adlu adolat zafarlar sababi,
Bil, zulmu sitam barcha zararlar sababi.
Bil, xayru saxo aybu gunohni yopgay,
Pastligu xasislik kadarlar sababi*

Maqolada Nizomiy Ganjaviy asarlarining so‘nggi davrlarda qilingan tarjiması, ba’zi bir yo‘l qo‘yilgan soxtaliklar va ma’no bilan bog‘liq xato-nuqsonlar haqida ham fikr yuritiladi.

Xulosa qilib aytganda, so‘nggi paytlarda adabiyotshunoslarimiz buyuk ozar shoiri va mutafakkiri Nizomiy Ganjaviy ijodini o‘rganishga katta e’tibor bera boshlashdi. Xalqlarimizning asrlar davomida shakllangan do‘stlik rishtalari, adabiy aloqalari yangi bir bosqichga ko‘tarilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Atabayeva G.F. The sign content of “Ffu” novel // Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, USA. 2022. – P.139-142. (Impact Factor - 8.0).
2. Atabayeva.G.F. “Humanizm in the novel of A. Yakubov” актуальные проблемы тюркологии: россия и тюрко-мусульманский 2021 МИП
3. Pardaeva Nigora BILINGUALPOET – ANBAR OTIN. Актуальное в филологии. № 3 2021/6/11
4. Omanova M.A. Updating views on literary heroes and glory in the novels of the period of independence //Novateur publications JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. Volume 6, ISSUE 10, Oct. 2020 - P 415-419. (Impact Factor – 7.223).
5. Omanova M.A., Якубов И.А. The place of traditional motives and symbols in the plot and composition of national novels // Journal of critical reviews. Malaysiya. 2020. - P. 2903-2910.
6. Kalandarova D. “Attitude to uzbek folklore in the research of karl reichl”. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* 11.5 (2021): 500-503.
7. Kalandarova D. “Issues of Uzbek Folklore and its Research in Germany”. *Journal of Positive School Psychology* 6.9 (2022): 4395-4398.

8. M.N.Kadirova. The Need For Improving The Methodology Of Teaching Folklore. International Scientific-Online Conference: Intellectual Education technological Solutions And Innovative Digital Tools. Netherlands.
9. Mashkhura Kadirova. "The Need For Improving The Methodology Of Teaching Folklore In Distance Learning" Lecturer, Department of Uzbek language and literature of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Uzbekistan,
10. Ўразбаева М. Аёл характери ни очишда бадиий нутқнинг ўрни. GOLDEN BRAIN. 2023, 193-199 б.
11. О‘разбаева М. XX asr ozarbayjon adabiyotida Ganjaviy obrazi tasviri. Nizomiy Ganjaviy va xamsachilik an’anasi nomli ilmiy konferensiya materiallari to‘plami. – Toshkent. 2024 -yil.
12. Kahramanov K. Naim Karimov Is a literary scholar, Scholar and critic. Rivista Italiana di Filosofia Analitica Junior. 2023, Vol 14. ISSN: 2037-4445.
13. Makhbuba Urazbayeva, Burkhanova Feruza, Pardayeva Nigora, Atabayeva Go`zal, Qodirova Mashhura. Issues of Distribution of Bear Image in Uzbek Novels. Journal of Advanced Zoology. 2023. 2184-2192 p.
14. Achilov, N. K. (2022). The image of a historical person and its epical interpretation. *Open Access Repository*, 8(05), 126-132.
15. Achilov, N. (2022). EPIC KNOWLEDGE DECLINE AND FACTORS OF THE EMERGENCE OF FAKE EPOS. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(2), 192-202.
16. <https://ojs.rmasav.com/index.php/ojs/article/view/163>